

Lenka Kalinová, *Společenské proměny v čase socialistického experimentu – K sociálním dějinám v letech 1945–1969*,

Praha 2007, Academia, 364 s.,

ISBN 978-80-200-1536-5

Lenka Kalinová je nepochybně z osob nejpovolanějších pro sepsání díla tohoto typu a rozsahu. V 70. a 80. letech minulého století publikovala řadu knižních pojednání k problematice zaměstnanosti, distribuce pracovních sil, sociální struktury československé společnosti a ekonomického vývoje, často zpracovaných z hlediska dlouhodobého historického vývoje. Po roce 1989 na to navázala desítkami historických studií k sociálním dějinám Československa po druhé světové válce (včetně několika pojednání knižních). Hned v úvodu rád poznamenám, že na českém knižním trhu jde o publikaci zcela ojedinělou a mimořádně záslužnou. S ohledem na skutečnost, že badatele stále ještě více láká studium násilných mocenských praktik režimu a politických otázek, je takováto přehledová práce, která navíc nemůže navázat na příliš velké množství dílčích pramenných studií dalších autorů, takřka povinnou četbou pro všechny historiky studující období 50. a 60. let. Pokud níže uvádím kritické poznámky, činím tak s vědomím, že nemůžeme očekávat v nejbližších letech další knihu od jiného autora, která by rozsahem a šíří popisované látky mohla mít ambici tuto publikaci překonat. Přesto je jistá kritika zcela na místě.

Cíl své práce L. Kalinová definuje jako „úkol zkoumat sociální dějiny v době, kdy sociální jistoty měly plnit úlohu legitimizace nové moci“ (s. 14) Odmítá redukci studia československých nejnovějších dějin jen na zkoumání represí a obdobně kriticky se staví k nediferencovanému pojetí čtyřiceti let komunistické vlády jako éry „totality“.

Těto optice také odpovídá selekce popisovaných témat. Kniha totiž představuje spíše dějiny československého sociálního státu než dějiny československé společnosti, jak by se čtenář mohl domnívat na základě jejího podtitulu.

Okruh svého zájmu autorka shrnuje do tří klíčových otázek: 1) Z jakých historických a myšlenkových zdrojů vycházel rozvoj sociálních států v poválečné Evropě a které faktory působily na jejich další vývoj; 2) Nakolik sociální politika v Československu přihlížela k zahraničním konceptům a vlastním tradicím a jaké faktory působily na její změny; 3) Ve kterých oblastech a jak se po roce 1948 měnil koncept sociální politiky a jaký vliv měl na její reálný vývoj. Nutno poznamenat, že všechny tyto otázky jsou zodpovězeny v publikaci velmi uspokojivě.

Struktura knihy se přidržuje chronologického kritéria. Proto je rozdělena do tří velkých tematických celků, „podle hlavních etap socialistického experimentu“, tzn. období 1945–1948, kde se autorka soustřeďuje na postižení ideových zdrojů poválečné sociální reformy, dále období 1948–1960, nazvané příznačně „od sociální konfrontace ke kompromisům“, a třetí fáze, zahrnující 60. léta, označená jako „vyvrcholení socialistického experimentu“.

O účelnosti takové periodizace by bylo možné s úspěchem vést plodnou polemiku. Je totiž zjevně přebrána z politických, resp. právních dějin, a hraniční mezníky odpovídají rokům přijetí československých ústav. Přitom ty z hlediska hospodářských a sociálních dějin Československa v tomto období hrají roli zcela podružnou. Nabízí se otázka, zda by nebylo vhodnější při studiu sociální a ekonomické politiky využít zcela odlišnou a podle mého názoru i vhodnější periodizaci. Rok 1948 jako mezník lze přijmout. V tomto roce bylo přijato národní pojištění (zákon č. 99/1948 Sb.), které znamenalo radikální diskontinuitu s předchozím sociálním zákonodárstvím. Navíc v tomto roce končila dvouletka a byl schválen první pětiletý plán. Další mezník představuje rok 1951. Byl zahájen proces přebudování národního pojištění ve směru přebírání „osvědčených sovětských zkušeností“ a ve stejném roce došlo i ke změně pětiletého plánu, který byl již zcela podřízen stalin-ské „ocelové koncepci“, založené na radikální preferenci těžkého průmyslu. Dalším mezníkem by mohl být rok 1958, kdy po éře ad hoc opatření ve prospěch posílení společenské spotřeby a mírného omezení podpory těžkého průmyslu po roce 1953 došlo k nyní již systematické snaze o reformulaci státní hospodářské a sociální politiky. Rozhodně by to byl mezník vhodnější než rok 1960.

V knize jsou jasně patrné jisté normativní tendence. Autorka považuje instituci sociálního státu za jednoznačně prospěšnou a historicky i úspěšnou. V tomto smyslu konstatuje: „Celkově byl sociální stát s přiměřenou redistribucí, rozvojem vzdělání a zdravotní péče v evropských zemích ekonomicky a sociálně úspěšný a v souladu se zájmy velké části občanů.“ (s. 341) Ve svých hodnoceních se ze soudobých badatelů nejčastěji přidržuje názorů Jana Kellera.¹ Tím, že končí svůj výklad na přelomu 60. a 70. let, nemusí řešit kontroverzní otázky, nakolik se právě tato úspěšnost sociálního státu v Evropě během čtvrtstoletí následujícího po druhé světové válce, spojená s mohutnou expanzí sociálních výdajů, podílela na hospodářských problémech následujícího období 70.–90. let.

Z hlediska tohoto celkem jednoznačně vyjádřeného hodnotového postoje autorky je kniha napsána podle následující struktury. Bezprostředně poválečné období (roky 1945–1948) je pojímáno s neskrývanými sympatiemi. Naopak následné období první pětiletky a několika let následujících je interpretováno negativně. Ve třetím období, v 60. letech, je kladen důraz na to, v čem navazovala koncepce sociální politiky na ideu a praxi sociálního státu prvních poválečných let a do jaké míry se zbavovala „třídního“ pojetí let padesátých. Naskytá se v tomto směru otázka,

zda je skutečně adekvátní označovat dekádu 60. let za „vyvrcholení socialistického experimentu“, jak činí autorka. Nebylo by vhodnější naopak tímto označením klasifikovat předchozí dekádu a 60. léta vnímat jako permanentní snahu o nalezení cesty ven ze socialistického experimentu, který vrcholil v 50. letech? Domnívám se, že tento způsob hodnocení je do značné míry generační záležitostí. Badatelé, narození v meziválečném období, pro které často právě 60. léta znamenala vrchol jejich profesionální kariéry, budou tuto dekádu pravděpodobně nahlížet vždy poněkud jinou optikou než historikové, kteří tuto éru neměli možnost prožít.

Autorka v této knize rozhodně nezapře svůj rukopis. Styl psaní, který si osvojila v době svého vědeckého zrání, je jasně čitelný v jejích pozdějších textech, včetně tohoto. Koncentruje svou pozornost na právní, ekonomické a statistické údaje. Co dnes čtenář zpravidla očekává od sociálně historické publikace, tedy postižení žité zkušenosti tehdejších lidí, jejich kulturních vzorců a životních strategií v rámci sociálního systému, na žádném z míst knihy nenalezneme. Obyčejní lidé zde vždy vystupují jako pouhá kvantitativní položka, určená podle třídní příslušnosti v rámci statistiky obyvatelstva. Vzpomínám si, jak v roce 2003 v časopise *Listy* autorka přivítala mikrohistorické snahy o studium každodennosti vybrané skupiny lidí i pro období druhé poloviny 20. století a vyzdvihla užívání postupů tzv. ego-historie, tzn. kladení důrazu na subjektivní prožitky historických aktérů, známých, ale ještě více neznámých.² Je škoda, že právě tyto aspekty v její knize naprosto chybí.

Alibistický podtitul *K sociálním dějinám...*, který autorku chrání před útoky, že opomíjí nejrůznější důležitá témata, lze v tomto případě omluvit. Dílčích studií k sociálním dějinám pro období po roce 1948 je v domácí historiografii velký nedostatek a Kalinovou lze spíše ocenit za to, že se pokusila vytvořit přehledovou práci, postihující dlouhé čtvrtstoletí po skončení druhé světové války. Autorce lze zazlívat její časté „surfování“ po povrchu a přelétání z tématu na téma, aniž by předchozí dostatečně čtenáři osvětlila. Nutno však poznamenat, že tímto nešvarem je tato recenzovaná kniha postižena podstatně méně, než tomu bylo v některých jejích předchozích studiích.

V omezeném rozsahu přihlíží také k zahraničním komparacím. Tyto poznatky jsou však mnohdy nahodilé a vycházejí v tomto směru jen z velmi omezeného okruhu publikované literatury. Toto tvrzení platí zvláště pro období 50. let.

1 Zvláště JAN KELLER, *Vzestup a pád středních vrstev*, Praha 2000; TÝŽ: *Soumrak sociálního státu*, Praha 2005.

Kvantitativní komparace, jistě i s ohledem na větší dostupnost spolehlivějších statistických informací, pro období 60. let je již podstatně důkladnější, třebaže je vypracována hlavně na domácích dobových materiálech (ojediněle jsou citovány i dokumenty Mezinárodní organizace práce).

Kniha má silná i slabší místa. U publikací zaměřených na delší časové období je to zřejmě nutný jev, protože s ohledem na široký tematický záběr jsou některé otázky autorovi zkrátka bližší a jiné vzdálenější. V tomto směru bych upozornil zvláště na zdařilé rozbory mobilizace pracovních sil nebo na popis systému tzv. státních pracovních záloh v 50. letech. V řadě témat je kniha skutečně průkopnická a pro další bádání nepostradatelná. Jiné otázky, například zdravotnictví, jsou rozebrány podstatně méně a omezují se jen na vcelku známá konstatování a srovnávání dlouhých řád kvantitativních údajů.

Autorka si zaslouží ocenění především za to, že se snaží vsadit československý sociální stát do kontextu vývoje jeho protějšků v ostatních evropských zemích (západních i východních) a omezeně též v USA. Vydělování domácího modelu bych však nepovažoval za výraz nějakého „českého zápečnictví“. Vždyť ani standardní typologie sociálních států, budované na variantách triády liberálního (reziduálního), konzervativního (pracovně-výkonového) a sociálně demokratického (institucionálně-redistributivního) sociálního státu, s východoevropskými režimy vůbec nepočítají. Vedle nich se v některých typologiích objevuje ještě čtvrtý, „románský“ typ, uplatňovaný v jihoevropských zemích se silnou katolickou tradicí. Rozhodně nelze souhlasit s občas se objevujícím názorem, že hovořit o sociálním státu má smysl jen v tržní ekonomice, a proto je tento koncept pro komunistické ekonomiky irrelevantní. Lenka Kalinová rozhodně nemá tendenci vytvářet nějaký „český Sonderweg“ sociálního státu. Naopak, poměřuje jej zmíněnými teoretickými standardy, typickými pro sociální vědy v zahraničí. Z jejích výzkumů vyplývá v podstatě potvrzení názoru Oty Šika o tom, že zhruba od roku 1957 začalo Československo zaostávat ve většině ukazatelů životní úrovně i za těmi kapitalistickými ekonomikami, které se na sklonku druhé světové války nacházely v podstatně horší situaci.

Přesto je autorčino výsledné hodnocení domácí sociální politiky poměrně smířlivé. V tomto směru konstatuje: „Srovnání kvantitativních dat, jako je podíl sociálních příjmů a spotřeby, zdravotní péče a ochrana obyvatelstva před dalšími sociálními událostmi (...) ukazují, že [sociální dávky] nebyly nijak štědré. Do jisté míry je však kompenzovaly bezplatné služby, levné bydlení, levná doprava, dotovaná dětská a jiná sociální zařízení. [...] Sociální systém poskytoval sice skromné,

ale stabilní jistoty bez obav z jejich ztráty v důsledku stáří, nemoci nebo jiných sociálních událostí.“ (s. 348)

V teoretické klasifikaci domácího sociálního státu se shoduje s dalšími domácími autory, kteří se o totéž pokusili již před ní (například Libor Musil či Igor Tomeš).³ Svůj výzkum v tomto směru uzavírá následující tezí: „Československý sociální model si i přes rozdílný ekonomický a politický systém udržel v období socialistického experimentu určité rysy německého typu a v některých oblastech i prvky Beveridgova modelu, uplatňovaného po válce ve Velké Británii. Sociální politika, podobně jako v Německu sociálně-tržní model, se odvíjela od sociálního pojištění zaměstnanců. [...] Rozdíl byl však v tom, že v Československu byl stát hlavním zaměstnavatelem, že zůstával i sociální pojištění, a mohl tak uplatnit kontrolu nad občany i přes jejich zaměstnání a sociální pojištění.“ Autorka sice nepracuje s konceptem „státně paternalistického sociálního státu“, z jejích rozsáhlých analýz však vyplývá, že pro komparativní historickou analýzu evropských sociálních států ve 20. století jde o svébytný teoretický model vedle výše uvedených čtyř typů.

I přes dílčí námitky lze v závěru tuto knihu hodnotit jednoznačně kladně jako relativně důkladné a spolehlivé východisko pro další historické výzkumy.

Jakub Rákosník

3 IGOR TOMEŠ, *Sociální politika – Teorie a mezinárodní zkušenost*, Praha 1996; LIBOR MUSIL, *Chudoba a československý stát mezi dvěma světovými válkami*, Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity – Studia Minora G 36/1994, s. 23–45.